

TAMÁS FEJÉRDY

DIE BISCHOFSBURG VON PÉCS UND DIE DENKMALPFLEGE

A PÉCSI PÜSPÖKVÁR ÉS A MŰEMLÉKVÉDELEM

Pécs nimmt sowohl unter den historischen Städten Ungarns, als auch den arpadenzeitlichen, von Stephan dem Heiligen gegründeten Bischofssitzen, einen herausragenden Platz ein. Das ist natürlich dem Zusammenspiel vieler Faktoren zu verdanken. Faktoren wie zum Beispiel der antik-frühchristlichen Kontinuität, die anderswo bei uns nicht zu finden ist. Oder dem italischen Charakter der spezifischen, mediterran geprägten Mikroumgebung, die von der nahezu aktuellen Orientierung an der jeweiligen europäischen Kultur in weitergefaßtem Sinne durchdrungen ist, deren Träger die (im Mittelalter nicht selten aus einem der deutschen Länder kommenden) Bischöfe von Pécs sind. Im Mittelalter befand sich die größte von Mauern umgebene Stadt Ungarns – der heutige Stadtkern – in Pécs. Dazu, daß wir uns vom Reichtum dieser mittelalterlichen Bischofsresidenz nach und nach ein immer nuancierteres Bild machen können, tragen nicht zuletzt die in dieser Publikation vorgelegten – wenn man so will als sensationell zu bezeichnenden – Forschungsergebnisse bei.

Aus der wesenseigenen historischen Schichtfolge der sich ständig wiederholenden Zerstörungs- und Wiederaufbauperioden entfaltet sich vor uns die Geschichte der Stadt und insbesondere der Bischofsburg. Natürlich haben sowohl die archäologisch-wissenschaftlichen, als auch die denkmalpflegerisch-restauratorischen Arbeiten schon eine lange Geschichte, die ich an dieser Stelle aber weder detailliert analysieren, noch mit dem Anspruch auf Vollständigkeit wiedergeben möchte. Denn ich bin sicher, daß man diesbezüglich aus den anderen Beiträgen der Publikation sehr vieles erfahren kann. Im weiteren beschränke ich mich also lediglich auf die Behandlung und Bewertung der denkmalpflegerischen Aufgaben im Zusammenhang mit den im Ergebnis der jüngsten archäologischen Grabungen innerhalb der Pécser Bischofsburg freigelegten Überreste der 1367 von Papst Urban V. genehmigten, von König Ludwig I. gegründeten und von Bischof Wilhelm in die Tat umgesetzten Universität.

Die mehrjährigen Freilegungen fanden in dem als Gar-

A magyarországi történeti városok, s az Árpád-kori, Szent István-i alapítású püspöki székhelyek között egyaránt kiemelt helyet foglal el Pécs. Ez természetesen számos tényező együttes hatásának köszönhető. Olyanoknak, mint például a hazánkban máshol nem tapasztalható antik-ókeresztény kontinuitás. Vagy éppen a sajátos, mediterrán jellegű mikro-környezet itáliai karaktere, amelyet át- meg átszó a tágabban értelmezett mindenkori európai kultúrához való szinte naprakész igazodás, amelynek mindenkori letéteményesei (a középkorban nem ritkán valamelyik német tartományból érkezett) pécsi püspökök. Magyarországi viszonylatban, a középkorban a legnagyobb kiterjedésű, falakkal körülvett város – a mai városmag – itt, Pécsen van. A püspöki székhely középkori gazdagságáról pedig nem utolsó sorban éppen az e kiadványban ismertetett kutatás – akár szenzációsnak is mondható – eredményei nyomán kezdünk tudni árnyaltabb képet alkotni.

A meg-megisméltendő pusztulási és újjáépítési korszakok különleges történeti rétegződéséből bontakozik ki előttünk a város, még közelebbről a püspökvár története. Természetesen mind a régészeti-tudományos, mind a műemlékvédelmi-helyreállítási munkáknak hosszára nyúló története van már, amelynek nemhogy részletes elemzésére, de még csak teljességre törekvő ismertetésére sem vállalkozom. Teszem ezt abban a reményben, hogy e kötet más írásaiból azért e tekintetben is sokminden megtudható.

A továbbiakban tehát csupán a pécsi püspökvár területén belül, az V. Orbán pápa által 1367-ben engedélyezett, Nagy Lajos király által alapított s Vilmos püspök által megvalósított egyetemnek a legutóbb folytatott régészeti ásatások eredményeként feltárt maradványaival kapcsolatos műemlékvédelmi feladatok ismertetésére és értékelésére szorítkozom.

Magára a többéves feltárára a püspöki Székesegyház mögötti, kertes, beépítetlen, de természetesen eleve műemléki-környezeti védelem alatt álló területen került sor. Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy a munkálatok meg-

ten angelegten, ungebauten, aber als Umgebung eines Denkmalensembles selbstverständlich von vornherein unter Schutz stehenden Gebiet hinter dem bischöflichen Dom statt. In diesem Zusammenhang darf man nicht vergessen, daß mit den Arbeiten unter sozialistischen Verhältnissen begonnen wurde, die vor einem Jahrzehnt (und davor ganz besonders) noch sehr bestimmend waren, auch wenn sie heute bereits Geschichte sind. Das früher uneingeschränkt im Besitz der Kirche befindliche Gebiet zerfiel teils durch Eigentumswechsel, teils infolge anderer Gründe und Abläufe, auf die es sich nicht lohnt, näher einzugehen, in mehrere Parzellen, die dem Staat, der Stadt und der Kirche gehörten. Hinzu kam, daß der Zugang zu einer Parzelle meist nur über die anderen möglich war. Man kann sich also vorstellen, daß die Arbeiten, die die frühere Umgebung im nordwestlichen Sektor des Gebiets immerhin entscheidend verändern sollten, entgegen der verständnisvollen und bereitwilligen Unterstützung der jeweiligen Pécsi Bischöfe nicht immer reibungslos abliefen, weshalb sie um so höher einzuschätzen sind.

Die 1978 begonnene Erforschung des Gebiets zwischen der nördlichen Stadtmauer und dem Dom schritt planmäßig und stetig voran, eine sich unter dem Aspekt der Denkmalpflege und Konservierung mit den Ergebnissen der Freilegung befassende Tätigkeit aber war damit leider lange Zeit nicht verbunden. Von Jahr zu Jahr wuchs das erforschte Gebiet, das man mit einem zwar sachgemäß errichteten, aber dennoch nur provisorischen Schutzdach versehen hatte, ohne daß sich eine endgültige Lösung abzeichnete. Vielleicht bedarf es keiner langen Begründung, weshalb dieses Versäumnis heute nur noch mit sehr viel Mehrarbeit aufgeholt werden kann. Es ist eine alte, aber auch heute gültige Lehre, daß sich den die Gebäudereste zum Vorschein bringenden (archäologischen und Bau-) Forschungen im Prinzip sofort Arbeiten zur Konservierung der Überreste anschließen, und zugleich auch Vorbereitungen für die spätere Restaurierung und Präsentation getroffen werden müssen. Das hat selbst dann Gültigkeit, wenn wir alle wissen, daß man bis zum endgültigen Abschluß der Forschung nicht mit Sicherheit sagen kann, ob es tatsächlich gelungen ist, die richtige restauratorisch-architektonische Lösung zu finden.

Nicht allein aufgrund des Zustands der Mauerreste unter dem provisorischen Schutzdach, sondern auch des Schutzdaches selbst, wurden substanzerhaltende und restauratorische Maßnahmen deshalb immer dringlicher. 1986 lief die Planung an (Architektin: Frau I. Schöner, Landesinspektorat für Denkmalpflege, OMF), und zwar zunächst nur, um das Problem der (nun schon als endgültig vorgesehenen) Abdeckung zu lösen und das auf Seiten der Burgmauer höhere Geländeneiveau abzustützen. Ab 1987 übernahm Ágnes H. Vladár (OMF, ab 1992 Staatliches Zentrum für Wiederherstellung und Restaurierung von Kunstdenkmälern, ÁMRK) die Bauplanung, und seit 1996 wird sie von dem Architektenehepaar Ilona und László Schöner weitergeführt. Die in diesem Fall außerordentlich wichtigen statischen Pläne erstellte Dipl. Ing. Prof. Dr. Ferenc Metzting (Politechnika GmbH, Pécs), der

Kezde a mára már történelemmé vált, de egy évtizede (és azt megelőzően meg különösen) még nagyon is meghatározó jelentőségű szocialista viszonyok között történt. A valaha egységesen egyházi tulajdonú terület, részben tulajdoncserék, részben egyéb, részletesen ismertetni sem érdemes okokból és folyamatok révén állami, önkormányzati és egyházi tulajdonú területekre bomlott szét.

Ráadásul ezek megközelíthetősége is nagyrészt csak egymáson keresztül lehetséges. El lehet képzelni, hogy a mindenkorai pécsi püspökök igen megértő és segítőkész támogatása ellenére sem lehetett mindig zökkenőmentes a terület észak-keleti szektorában a korábbi környezetet mégiscsak gyökeresen megváltoztató munka elvégzése, amely ezért annál többre értékelhető.

Az északi városfal és a Székesegyház közötti terület kutatásának 1978-ban megkezdett, tervszerű és folyamatos előrehaladtához sajnos sokáig nem kapcsolódott a feltárás eredményeivel műemlékvédelmi-konzerválási szempontból foglalkozó tevékenység. Évről évre nőtt a szakszerűen kialakított, de mégiscsak ideiglenesnek szánt védőtetővel óvott megkutatott terület, anélkül, hogy körvonalazódott volna a majdani megoldás. Talán nem szükséges hosszan indokolnom, hogy ez a késedelem napjainkban bizony csak jelentős többletmunkával hozható be. Régi, de ma is érvényes tanulság, hogy az épületmaradványokat napvilágra hozó (régészeti-műemléki) kutatáshoz lényegében azonnal csatlakoznia kell a maradványok konzerválási munkálatainak, s el kell indítani a majdani restaurálás-bemutató előkészületeit is. Ez még akkor is így igaz, ha valamennyien tudjuk, hogy egészen a kutatás teljes befejezéséig nem jelenthető ki, hogy valóban sikerült már a végleges restaurálási, építészeti megoldást megtalálni.

Az ideiglenes védőtető alatti rommaradványok, de magának a védőtető állapotának az alakulása is egyre sürgetőbbé tette az állagmegóvási-restaurálási munkák megindítását. 1986-ban indult meg a tervezés (Építész: Schöner Lászlóné, Országos Műemléki Felügyelőség, OMF), először csak a (már véglegesnek szánt) lefedés, és a várfal felőli magasabb terepszint megtámasztásának megoldására. 1987-től H. Vladár Ágnes (OMF, majd 1992-től Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, ÁMRK) vette át az építészeti tervezést, amelyet aztán 1996-tól Schöner Lászlóné és Schöner László építészek folytattak. A szerkezettervező - ez esetben rendkívül fontos - szerepkörében végig dr. Metzting Ferenc mérnök-professzor (Politechnika Kft, Pécs) vett és vesz részt a munkában.

A tervezett, és már megvalósítás alatt álló műemlékhelyreállítási munkák ismertetésében nagymértékben támaszkodok a fent említett tervezők által készített dokumentumokra, amelyért itt is szeretnék köszönetet mondani nekik - s ugyanez vonatkozik az ismertetést érthetőbbé tévő rajzok, illusztrációk közzétételéhez való nagylelkű hozzájárulásukra.

Az előzőkben igazán csak nagy vonalakban felvázolt „tervezéstörténet” után lássuk a mára gyakorlatilag már véglegesformát öltött műemlékvédelmi - műemlékhelyreállítási megoldást.

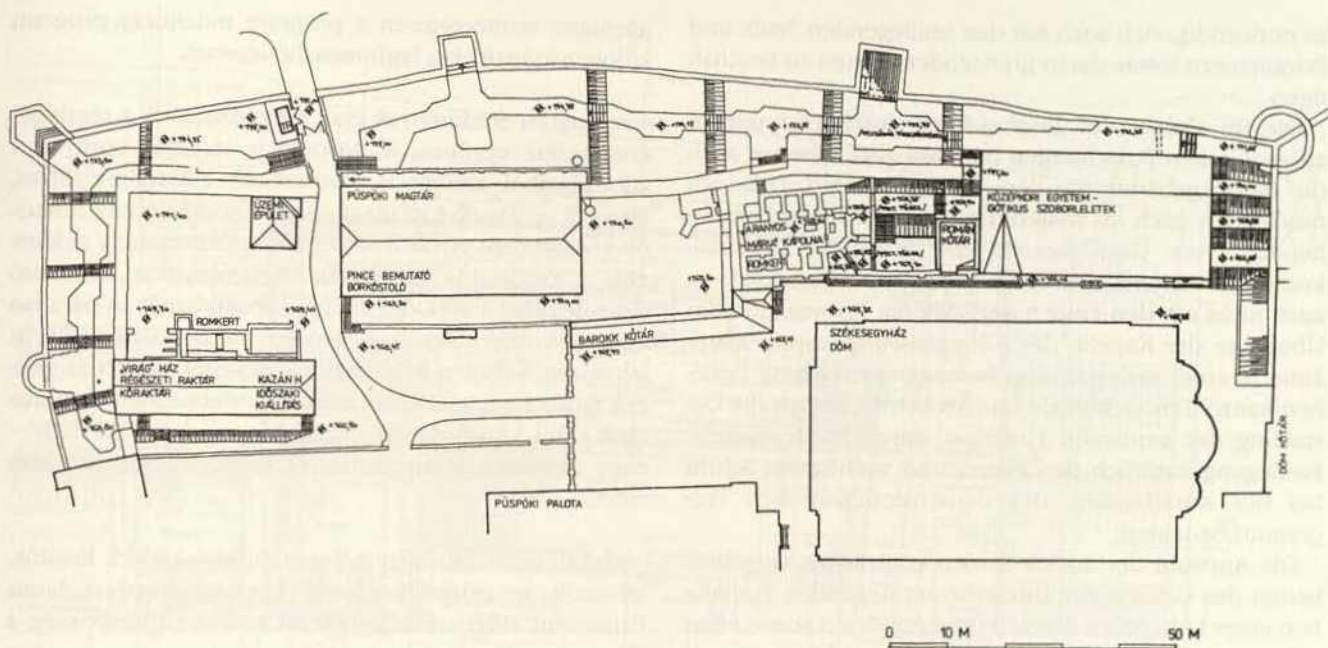

Abb. 124. Situationsplan 124. kép. Helyszínrajz

an den Arbeiten von Anfang an teilnahm.

Bei der Behandlung der geplanten und bereits in der Realisierungsphase befindlichen Wiederherstellungsarbeiten stütze ich mich weitgehend auf die von den oben erwähnten Fachleuten angefertigten Dokumente, wofür ich ihnen auch an dieser Stelle danken möchte. Das gleiche bezieht sich auf ihre großzügige Zustimmung zur Veröffentlichung der die Darlegungen verständlicher machenden Zeichnungen und Illustrationen.

Nach der vorab wirklich nur in groben Zügen skizzierten »Planungsgeschichte« komme ich nun zur Lösung der Denkmalwiederherstellung, die heute praktisch schon endgültige Form angenommen hat.

Im sogenannten nördlichen Gebiet der Pécs-er Bischofsburg lassen sich mehrere Einheiten unterscheiden, die aus historischen (sowie damit verbundenen Nutzungs-) Gründen eine ziemlich abweichende Handhabung beanspruchen (Abb. 124). Auf unterschiedliche Weise ist dementsprechend auch die Konservierung, Restaurierung, Präsentation und nicht zuletzt die zukünftige Funktion dieser Werte festzulegen bzw. zu handhaben, wobei natürlich die unterschiedlichen Vorgehensweisen aufeinander abgestimmt sind und sich ergänzen. Besagtes Gebiet wird auf drei Seiten von Burgmauern und im Süden vom Zaun des Hofes der heutigen Bischofsresidenz begrenzt. In der Reihenfolge von Ost nach West befinden sich in diesem Gebiet:

die aufgedeckten Mauerreste der mittelalterlichen Universität und eines romanischen Palastes,

die Grundmauern der Kapelle der Goldenen Maria und der Komplex der im angrenzenden Gebiet freigelegten Gräber,

die Reste der Johannes dem Täufer geweihten Kapelle des Kollegiatstifts (im Hofmeisterhaus des 18. Jahrhunderts), der bischöfliche Kornspeicher des 18. Jahrhunderts, weiters die südliche Strebemauer und das anschließende Lapidarium des 20. Jahrhunderts. Nicht zuletzt ist

A Pécsi Püspökvár úgynevezett északi területén több, egymástól történeti (és azzal összefüggő használati) okokból meglehetősen eltérő kezelést igénylő egységet különböztethetünk meg (124. kép). Ezen értékek konzerválásának, restaurálásának, bemutatásának és nem utolsósorban majdani funkciójának mikénti kezelése, kialakítása az előző megállapításnak megfelelően szintén igencsak eltérő módon alakul. Eltérő, de természetesen egymással összehangolt, egymást kiegészítő módon.

A szóban forgó terület egésze három oldalról várfalakkal határolt, délről pedig a mai püspöki udvarral, annak kerítésével záródik. Ezen a területen – keletről nyugat felé haladva – található:

A középkori egyetem és egy románkori palota feltárt falmaradványai,

Az Aranyos Mária kápolna alapfalai és a területéhez kapcsolódóan feltárt sírok együttese,

A Keresztelő János Társaskáptalan maradványai (a XVIII. századi udvarmesteri házban), továbbá a XVIII. századi püspöki magtár, valamint a déli támfal és a hozzá kapcsolódó XX. századi kőtár, s végül, de nem utolsósorban foglalkozni szükséges magukkal a környező város- és várfalakkal s a hozzájuk csatlakozó kertekkel.

A püspökvár területén folytatott régészeti kutatások tehát részben a XVIII. századi barokk épületeket is érintették, a továbbiakban mégsem kívánok foglalkozni ezekkel az álló, és a teljes műemléki együttes szempontjából szintén fontos épületekkel, így a társaskáptalan maradványainak majdani bemutatása (amely elsősorban szakszerű romkonzerválás lehet) kérdéseivel sem. Ami viszont a terület egészét érinti, az a tervezett funkció-kialakítás meghatározása, amelynek koncepcionális meghatározása

es notwendig, sich auch mit den umliegenden Stadt- und Burgmauern sowie daran grenzenden Gärten zu beschäftigen.

Die im Gebiet der Bischofsburg durchgeführten archäologischen Forschungen betrafen also teilweise auch die Barockgebäude aus dem 18. Jahrhundert. Dennoch möchte ich mich im weiteren nicht mit diesen noch stehenden, vom Gesichtspunkt des gesamten Denkmalkomplexes ebenfalls wichtigen Gebäuden befassen, so auch nicht mit den Fragen der späteren Präsentation der Überreste der Kapelle des Kollegiatstifts (die in erster Linie in einer sachgemäßen Ruinenkonservierung bestehen kann). Das Gebiet als Ganzes betrifft jedoch die Gestaltung der geplanten Funktion, deren konzeptionelle Festlegung natürlich den ersten und wichtigsten Schritt bei der Ausarbeitung des denkmalpflegerischen Programms bedeutete.

Die Auswahl der ansich in den natürlichen Gegebenheiten des Gebiets der Bischofsburg liegenden Funktionen eines kulturellen Ausstellungskomplexes sowie einer mit einem Ruinengarten kombinierten Erholungs- und Spaziergängerzone findet auch durch die Ergebnisse der Forschungen Bestätigung. Hier, im Herzen der Stadt, in der Nachbarschaft frühchristlicher Grabkammern und eines wunderbare romanische Steinmetzarbeiten beherbergenden Dom-Lapidariums (dessen Einrichtung bereits im Gange ist), bietet sich Gelegenheit, einen einzigartigen Kultur- und Fremdenverkehrskomplex zu schaffen. Diese Möglichkeit nicht zu nutzen, wäre – unter anderem vom Standpunkt der Denkmalpflege, die sich eine dauerhafte Erhaltung sowie würdige und nachvollziehbare Präsentation der Denkmalswerte zum Ziel stellt – ein großes Versäumnis.

Es versteht sich von selbst, daß alle Mitgestalter des Programms: die Forscher und Architekten, die Denkmalpflegebehörde, die Fachleute des Pécs-er Janus-Pannonius-Museums sowie die Vertreter der Diözese, der Stadt und des Komitats, gleichermaßen bestrebt waren, zur Findung der besten Lösung beizutragen. Die Fragen der Betreuung des Komplexes nach seiner Fertigstellung konnten zwar noch nicht endgültig geklärt werden, doch bis zu seiner feierlichen Eröffnung, die für das Jahr 2000 geplant ist, wird es hoffentlich gelingen, auch auf diesem vom Gesichtspunkt des Denkmalschutzes und der Denkmalpflege entscheidenden Gebiet eine entsprechende Lösung zu finden.

Zur Konservierung der leider stark verfallenen Ruinen der als Fundort der großartigen Skulpturenfunde bekannt gewordenen Kapelle der Goldenen Maria mittels Aufstockung der Mauern bis zur Höhe von einem Meter – was auch die Grundrißanordnung anschaulicher macht –, gesellt sich eine herkömmliche Präsentation in der Art eines Ruinengartens. Nach einer mehrhundertjährigen Pause kann die Kapelle somit erneut auch Schauplatz von Gottesdiensten sein, natürlich unter freiem Himmel. Um sie zu erreichen, ist es notwendig, die bereits erwähnte, im 20. Jahrhundert errichtete (von Süden an die Kapellenreste grenzende) Strebemauer mit Arkaden, die ursprünglich als Lapidarium vorgesehen war, ebenfalls umzugestalten. Die Architekten behandeln auch dieses neuzeitliche Bauelement mit anerkanntem Feingefühl,

jelentette természetesen a program műemléki program kidolgozásának első, legfontosabb lépését.

A kutatási eredmények csak megerősítették a tágabban értelmezett együttes, a püspökvár területe környezeti adottságaiból amúgy is levezethető kulturális-kiállítási, illetve a romkerttel gazdagított pihenő-sétálóhely funkciók kiválasztását. A város szívében, az ókeresztény sírkamrák, a csodálatos román kori faragványokat bemutató (létesítés alatt álló) Dóm kőtár szomszédságában páratlan kulturális-idegenforgalmi együttes kialakítására nyílik itt lehetőség. Ezt nem kihasználni – egyebek között az értékek tartós fennmaradását, méltó és értelmezhető bemutatását célul kitűző műemlékvédelem szempontjából is – nagy mulasztás lenne, amelyről természetesen szó sem lehet.

Magától értődik, hogy a program kialakítói: a kutatók, tervezők, a műemlékvédelmi hatóság, a pécsi Janus Pannonius Múzeum szakemberei, továbbá a Püspökség, a Város és a Megye képviselői egyaránt igyekeztek a legjobb megoldás megtalálását elősegíteni. A majdani együttesnek az elkészült állapotban való működtetésének, üzemeltetésének kérdéseit ugyan még nem sikerült mindenben véglegesíteni, de remélhető, hogy a 2000-ik évben tervezett ünnepélyes megnyitásra már ez a – műemlékvédelmi/műemlékgondozási szempontból döntően fontos területre is megfelelő megoldást sikerül kidolgozni.

A nagyszerű szoborleletek helyszínéeként is megismert Aranyos Mária kápolna sajnos igencsak töredékes romjainak konzerválásához, elsősorban a mintegy 1 m magaságig történő ráfalazással – amely így az alaprajzi elrendezési is szemléltetővé teszi – hagyományos, romkert jellegű bemutatás társul. Több évszázados szünet után a kápolna így is újból helyszíne lehet – természetesen szabadtéri – istentiszteleteknek. Megközelítéséhez szükséges átalakítani a már említett, a századunkban emelt, eredetileg kőtári rendeltetést magába foglaló árkádós (a kápolnamaradványokhoz délről csatlakozó) támfalat is. A tervezők elismerésre méltó tapintattal kezelik ezt az újkori alkotást is, minimálisra, valóban csak az elkerülhetetlenre korlátozva az azon javasolt változtatásokat.

A püspökvár középkori történetének, egyben a mostani műemlékvédelmi beavatkozásnak is kétségtelenül legösszetettebb és a legnagyobb kihívást jelentő eleme a középkori egyetem területének mikénti kezelése, illetve a hozzá csatlakozó román kori palota maradványainak elkülönített, mégis harmonikus bemutatása. A romkonzerválás és restaurálás, a teljes értékű műemléki helyreállítás és a majdani funkcióknak megfelelő kialakítás kérdéseire kellett a megfelelő, szakmailag megalapozott, hiteles, divattól mentesen korszerű válaszokat megtalálni (125. kép).

A tervezői munka – mint már fentebb említettem, meglehetősen késve indított – megkezdésekor a kutatás eredményeinek ismeretében az már nem volt kétséges, hogy a maradványokat be kell mutatni, s az sem, hogy ez kizárólag csak lefedetten lehetséges. Dönteni kellett azonban arról, hogy ez milyen formában történjék, s hogy a lefedett tér szolgálhat-e a rom bemutatásán túl más cé-

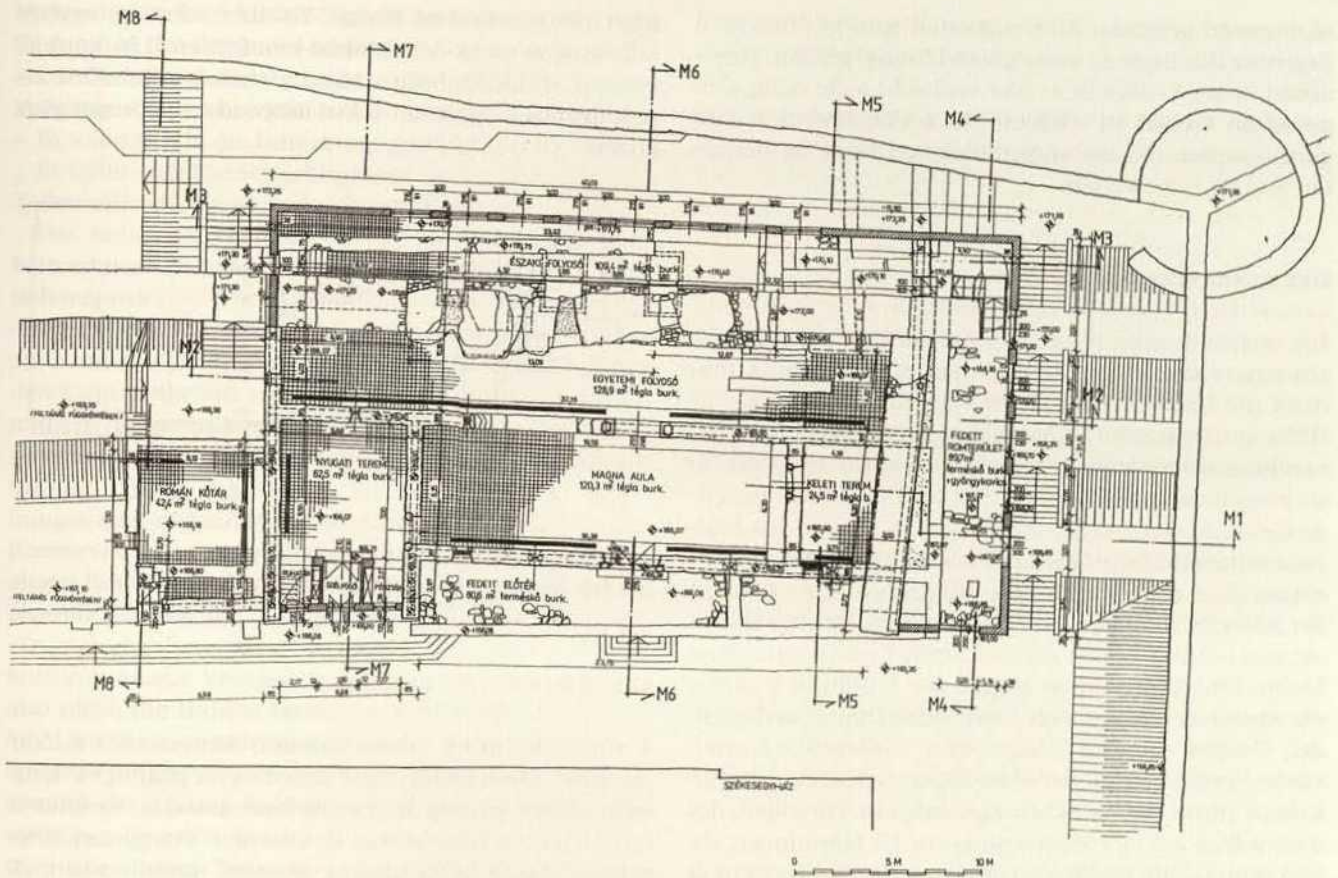

Abb. 125. Grundriß der Universität 125. kép. Az egyetem alaprajza

indem sie die daran vorzunehmenden Veränderungen auf ein Minimum beschränken.

Wie man das Gebiet der mittelalterlichen Universität handhaben beziehungsweise die daran anschließenden Überreste des romanischen Palastes gesondert, aber dennoch als harmonisches Ganzes vorstellen soll, ist zweifellos das komplexeste und die größte Herausforderung darstellende Element der mittelalterlichen Bischofsburg und zugleich der jetzigen denkmalpflegerischen Eingriffe. Demgemäß mußten auf die Fragen der Ruinenkonservierung und Restaurierung, der vollkommen denkmalgerechten Wiederherstellung und der den späteren Funktionen entsprechenden Ausgestaltung fachlich begründete, glaubhafte, von der Mode unbeeinflusste, aber moderne Antworten gefunden werden (Abb. 125). Als man die Planung – wie oben schon erwähnt, reichlich verspätet – in Angriff nahm, gab es in Kenntnis der Forschungsergebnisse bereits keinen Zweifel mehr, daß die Gebäude-
reste der Öffentlichkeit zugänglich gemacht werden müssen, und fest stand auch, daß dies nur überdacht möglich sein wird. Man mußte also entscheiden, in welcher Form das geschehen soll, und überlegen, ob der überdachte Raum außer seiner Vorstellungsfunktion für die Ruine auch noch anderen Zwecken dienen kann. Bis die heute kurz vor Vollendung stehende Lösung erarbeitet und angenommen war, verstrichen zehn Jahre, in denen viele Vorschläge der Forscher und Architekten unterbreitet und von einem Gremium (der Planungskommission) erwogen wurden. Meiner Meinung nach haben die ge-

lokat is? A ma megvalósítás alatt álló megoldás kidolgozásáig és elfogadásáig az eltelt tíz év alatt természetesen hosszú folyamat vezetett tervezői-kutatói javaslatokkal, testületi (tervtanácsi) megmérettetéssel. Véleményem szerint a sok-sok szellemi erőfeszítés meghozta a kívánt eredményt, a jó megoldást. A teljes folyamatot talán eredményessége ellenére sem indokolt ismertetni, elégnek látszik a kiindulási állapot, és az elfogadott terv bemutatása, értékelése.

A kiinduló állapot:

A régészeti kutatás napvilágra hozta az egyetem létesítése előtt a helyén állott román kori palota falainak nyomait, az egyetem által elfoglalt területen kívül maradt részén falainak egy-másfél méter magasan megmaradt maradványait.

Maga az egyetem céljaira használt épület kétszintes volt, terméskő falai nagyobb részben az egykori földszint feletti földem síkja magasságáig állnak. A déli oldali (homlokzati) és a középső falak állapota azt is megengedi, hogy kisebb kiegészítések után könnyű tetőszerkezetet hordozzanak. Az északi fal, amely az egyetem termei mögötti folyosó fala rendkívüli vastagságával már az egykori erődítés részeként is szolgált. A feltárás abban a drámai állapotban hozta napvilágra, amelybe közvetlenül XVII. századi „berobbantása” után került. A hatalmas darabokban lezuhant emeleti fal egymásra és törmelékre támaszkodó tömbjeinek, a közöttük, ha deformálódottan is, de egyben maradt vasrácsos-kőkeretes ablakoknak a konzerválása is nagy problémákat vet fel, ezekre tehát semmiképpen sem

meinsamen geistigen Anstrengungen zum gewünschten Ergebnis, das heißt zu einer guten Lösung, geführt. Ungeachtet dieses Erfolgs ist es hier vielleicht nicht nötig, den gesamten Prozeß zu schildern. Es reicht, über den Ausgangszustand und die angenommenen Pläne zu berichten und sie zu bewerten.

DER AUSGANGSZUSTAND

Die archäologische Forschung brachte Spuren der Mauern eines romanischen Palastes zutage, der vor der Gründung der Universität an dieser Stelle stand, sowie die in Höhe von einem bis anderthalb Meter erhalten gebliebenen Reste seiner Mauern außerhalb des von der Universität eingenommenen Gebiets. Das als Universität dienende Gebäude war zweigeschossig. Seine Mauern aus Feldstein stehen heute größtenteils bis zur Höhe der Deckenebene über dem ehemaligen Erdgeschoß. Der Zustand der Südseite (Fassade) und der mittleren Mauern läßt es sogar zu, daß sie nach geringfügigen Ergänzungen eine leichte Dachkonstruktion tragen. Die nördliche Mauer – die Mauer des hinter den Universitätsräumen verlaufenden Ganges – diente infolge ihrer außergewöhnlichen Stärke bereits als Teil der ehemaligen Befestigungen. Sie kam in einem dramatischen Zustand zum Vorschein, der unmittelbar auf ihre »Sprengung« im 17. Jahrhundert zurückgeht. Große Probleme wirft auch die Konservierung der ineinander und im Schutt verkeilten Blöcke der herabgestürzten Mauer des Obergeschosses sowie der dazwischen liegenden, zwar deformierten, aber doch unversehrt gebliebenen Fenster mit Steinrahmen und Eisengitter auf, so daß man sie auf keinen Fall mit einem Tragwerk belasten kann. Eine weitere Gegebenheit und gleichzeitige Schwierigkeit ist der auf dem nordsüdlichen Querschnitt (Abb. 126) gut erkennbare Niveauunterschied zwischen dem deutlich höher gelegenen Fundament der äußeren und dem Fundament der inneren Burgmauer.

DIE VORGEGBENE FUNKTION

Die mit dem aus dem Schutz der Ruinen resultierenden Überdachungszwang entstehenden »nutzbaren« Räume bieten sich an, sie zur Präsentation des im Gebiet der Bischofsburg zum Vorschein gelangten reichen Fundmaterials, einschließlich der sensationellen Skulpturenfunde, oder für historische und universitätsgeschichtliche Ausstellungen zu nutzen, und nicht zuletzt als Schauplatz von kulturellen Veranstaltungen (in erster Linie der Universität) einen neuen Inhalt zu gewinnen.

KONSERVIERUNG, RESTAURIERUNG, LÖSUNG DER DENKMALGERECHTEN WIEDERHERSTELLUNG

Die von den Architekten im Planungsprozeß beachteten Grundaspekte verdienen es nach meinem Dafürhalten, wortwörtlich aus dem Textteil der von ihnen verfertigten technischen Dokumentation zitiert zu werden:

»Die vorhandenen und zur Präsentation vorgesehenen

lehet tartószerkezetet ültetni. További adottság, egyben nehézség az észak-déli (kereszt-) metszeten (126. kép) jól láthatós szintkülönbség a külső várfalnak a belsőhöz képest igencsak magasan fekvő alapozása, alapozási síkja között.

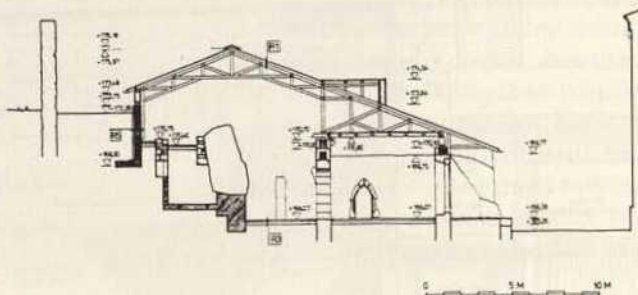

Abb. 126. Querschnitt durch die »magna aula«
126. kép. Keresztmetszet a »magna aula«-n keresztül

AZ ELŐIRÁNYZOTT FUNKCIÓ

A romvédelemből adódó lefedési kényszerből adódó »hasznos« terek kínálkoznak arra, hogy a püspökvár területén előjött gazdag leletanyag bemutatására, ideértve a szenzációs szoborleleteket is, történeti- és egyetemtörténeti kiállítások befogadására, és, nem utolsó sorban, alkalmi kulturális (elsősorban egyetemi) rendezvények helyszínéül nyerve új tartalmat.

A KONZERVÁLÁS-RESTAURÁLÁS, A MŰEMLÉKHELYREÁLLÍTÁS MEGOLDÁSA

Az építésztervezők által követett alapvető szempontokat érdemesnek tartom szó szerint idézni az általuk készített műszaki dokumentum szöveges részéből:

»A meglévő és bemutatandó falmaradványok lehetőség szerint szerves részét képezzék az épületnek.

Az épület kialakítása utaljon a feltételezett előzményekre. Simuljon bele a környezetbe.

A Mecsekről és a környező magasabban fekvő részéről ne zavarja a Dóm látványát.

Az új felépítmény egyértelműen viselje magán a XX. század második felének stílusjegyeit.»

A tervezett megoldás valóban jól megfelel ezeknek a céloknak. A maradványokat az adottságoknak megfelelően eltérő módon kezeli. A déli és a középső hosszfalat kissé felmagasítva, a már említett módon a (védő)tető hordására is alkalmassá teszi, felgazdagítva a töredékes, illetve kiegészített-restaurált kőkeretek anastylosysával. Az északi falmaradványok konzerválásakor csaknem megoldhatatlan feladatot kellett vállalni, hiszen valójában nem is romokról, hanem egyfajta »törmelék-halom«-ról van szó. Olyanról, amelynek elemei között nem szerkezeti kapcsolat van, s az egykori szerkezeti-épületszerkezeti rendszer visszaállítása helyett épen ennek a »romlott« állapotnak a lehetőség szerinti érintetlen megőrzése a cél. A választott megoldás igen komoly statikai beavatkozást is igényelt. Erre a törmelékre természetesen nem lehetett letámaszta-

Mauerreste sollten nach Möglichkeit einen organischen Bestandteil des Gebäudes bilden.

Die Gestaltung des Gebäudes sollte auf die vermuteten Vorgängerbauten hindeuten.

Es sollte sich in die Umgebung einfügen.

Es sollte vom Mecsekgebirge und den höher gelegenen Teilen nicht die Ansicht des Doms stören.

Das neue aufgehende Bauwerk sollte eindeutig die Stilmerkmale der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts an sich tragen.«

Diesen Zielen entspricht die geplante Lösung durchaus. Sie handhabt die Überreste auf jeweils unterschiedliche, den Gegebenheiten angepaßte Weise. Die südliche und mittlere Längsmauer werden leicht erhöht, damit sie sich zum Tragen des oben erwähnten Schutzdachs eignen, und durch die Anastylose der fragmentierten beziehungsweise restaurierten Steinrahmen ergänzt. Bei der Konservierung der nördlichen Mauerreste stand man vor einem fast unlösbaren Problem. Denn hier handelt es sich eigentlich nicht um Ruinen, sondern eher um einen »Trümmerhaufen«, zwischen dessen Elementen keinerlei konstruktive Verbindung besteht. Ziel ist in dem Fall also nicht, die frühere Baukonstruktion wiederherzustellen, sondern stattdessen gerade diesen »Trümmerzustand« möglichst unberührt zu konservieren. Zur Realisierung der Lösung bedurfte es auch eines ernsthaften statischen Eingriffs. Die Nordseite des Schutzbaus konnte man mit diesen Trümmern natürlich nicht abstützen. Doch der Plan schmiedete aus der Notwendigkeit eine Tugend: Er bezog die das obere nördliche Gebiet tragende Strebemauer aus Eisenbeton mit ein, auf die sich auch der Schutzbau stützen kann. Darüber hinaus läßt sich neben dieser Mauer ein äußerer Umgang anlegen, von dem der wirklich in situ erhalten gebliebene, gesprengte Burgmauerabschnitt sehr gut zu besichtigen ist.

Jedes Stück der letzteren Mauer mußte einzeln befestigt werden. Eine Aufgabe, die mit ziemlicher Kleinarbeit verbunden war und viele Einzellösungen erforderte. Zwar gelang es nicht überall, die unentbehrlichen Hilfskonstruktionen zu verbergen, dennoch bin ich der Meinung, daß dieser bereits fertiggestellte Abschnitt der Konservierung gut gelungen ist (Abb. 126 und 128). Nach meiner Überzeugung war es die richtige Entscheidung, anstelle des ebenfalls möglichen »authentischen« Wiederaufbaus des gesprengten Mauerabschnitts an seiner ursprünglichen Stelle diesen tatsächlich schwierigeren Weg der Konservierung zu wählen. Eine das Wesentliche der Originalität stark mindernde Lösung ist möglich, aber weit aus »banaler«.

Im Westen grenzt der Rest eines romanischen Turms an das Universitätsgebäude. Durch Hochziehen der Mauern und Abdeckung mit einem versteckten Halbsatteldach betont der Schutzbau hier die Turmform (Abb. 129); dem dient im Inneren auch der sichtbare Dachstuhl aus Holz.

An der Ostseite reicht das Dach über die Konturen des Universitätsgebäudes hinaus, so daß es auch einen teils offenen, teils überdachten Arkadenraum überdacht, der mit Hilfe seiner Ziegelkonstruktion die neuzeitliche Ergänzung kenntlich macht. Der Fußboden dieses hinzugefügten Raumes folgt dem Gefälle des Geländes, das nach der archäologischen Freilegung zutage kam (Abb. 127

ni a védőépület északi oldalát. A terv a szükségből erényt kovácsolt: az északi felső területet megtartó vasbeton támfalat iktatott be, amelyre a védőépület is ráállhat, s amely mellett létrejöhet egy felső körüljáró sáv is, ahonnan nagyszerűen szemlélhető a valóban in situ megőrzött be-robbantott várfalszakasz.

Ez utóbbi darabjainak egyenkénti megfogása is meglehetősen aprólékos és sok egyedi rész megoldást igénylő feladat volt. S bár nem mindenhol sikerült mindenhol elrejtetni az elkerülhetetlen segédszerkezeteket, véleményem szerint jól sikerült a konzerválásnak ez a már kivitelezett szakasza (126. és 128. kép). Meggyőződésem, hogy helyes döntés volt a konzerválásnak ezt a valóban nehezebb útját választani, annak ellenére, hogy a lerobbantott falszakasz eredeti helyére történő »hiteles« visszaállítása-visszafalazása természetesen szintén lehetséges lett volna. Lehetséges, de sokkal »banálisabb«, az eredetiség lényegét erősen csökkentő megoldás.

Az egyetemi épülethez nyugatról csatlakozik egy román kori torony maradványa. Felfalazásával, rejtett félnyereg-tetős lefedésével a védőépület itt a toronyszerűséget hangsúlyozza – ugyanezt szolgálja a belsőben a látható, faszervezetű fedélszék.

A kelet oldalon a tetőzet túlnyúlik az egyetem-épület kontúrján, s egy téglaszervezetével ez a helyzetet, a mai hozzátétel tényét érzékeltető, fedett-nyitott árkádos terep is lefed. Ennek a hozzáadott térnek a padlója követi a régészeti feltárás után napvilágra került terep lejtését (127. és 130a. képek). Fontos szerepe, hogy jól láthatjuk itt az egyes korszakokból származó maradványok »áthatásait«, a keleti terem csak alapfalakban megmaradt keleti lezáró falát.

Nem esett azonban eddig még szó a koncepció talán legfontosabb eleméről, a lefedésről magáról, illetve az ahhoz illeszkedően kialakított homlokzatokról. A könnyed, fa-rácsos szerkezetű, enyhe hajlású nyereg-tetős megoldása véleményem szerint telitalálat. Egyetlen tömegbe foglalja össze az egyetem területét, valóban védőtető-jelleggel lefedve azt. Nagyon szellemesen használja ki a terv a szintkülönbségből, s az azzal összefüggésben jelentkező, aszimmetriából adódó lehetőségeket. Az alacsonyabb, déli oldali traktusban így alakulhat ki az egykori egyetemi terek felett az áttört, fagerendákból álló (tehát az ácsszerkezetet is látni hagyó) »födém« is hordozó nyereg-tető-szakasz. S ugyanezen tetősík folytatódik észak felé, hogy ott már a védendő maradványoktól mintegy »elrugaszkodva« valódi védőtetőként ereszkedjék le az északi oldalon kialakított új támfal tetejére – ahol megint csak a körüljárhatósághoz még éppen szükséges belmagasságot kell biztosítani. Egyszerűségében is kiérlelt, ökonomikus megoldás született itt, amely valóban eleget tud tenni a tervezők által előre meghatározott szempontoknak. Nemcsak védi a maradványokat, hanem ahol lehet, ott szerepet vállal az egykori terek, térarányok érzékeltetésében is. Az építészeti és a tartószerkezeti tervezés elválaszthatatlan egymástól, s szerencsésen egészíti ki egymást.

Az elmondottakból jórészt már következik az is, hogy a

und 130a.). Er erfüllt eine wichtige Rolle, da man hier die »Durchdringungen« der aus den einzelnen Zeitaltern stammenden Überreste oder die nur in ihren Grundmauern erhalten gebliebene östliche Abschlußmauer des Ostsaals gut sehen kann.

Noch nicht erwähnt wurde bis jetzt das vielleicht wichtigste Element der Konzeption, die Abdeckung selbst, sowie die passend dazu gestalteten Fassaden. Das als Lösung vorgeschlagene leichte, sanftwinklige Satteldach aus einer Holzgitterkonstruktion ist meiner Meinung nach eine Ideallösung. Es faßt als echtes Schutzdach das Gebiet der Universität zu einem Komplex zusammen. Sehr geistreich nutzt der Entwurf die sich aus dem Niveauunterschied und der damit zusammenhängenden Asymmetrie ergebenden Möglichkeiten. So kann über den ehemaligen Universitätsräumen im niedrigeren Trakt auf der Südseite der Satteldachabschnitt entstehen, der auch die durchbrochene, aus Holzbalken bestehende (also den Blick auf die Dachkonstruktion freilassende) »Decke« trägt. Dieselbe Dachfläche setzt sich nach Norden fort, um sich dort, von den zu schützenden Überresten gleichsam »abhebend«, als wirkliches Schutzdach auf die Krone der an der Nordseite errichteten neuen Strebemauer herabzusenken – wo wiederum die im Interesse der Umgehbarkeit gerade nötige Innenhöhe zu gewährleisten ist. Hier wurde eine selbst in ihrer Einfachheit ausgereifte, ökonomische Lösung gefunden, die den von den Architekten im vorab festgelegten Gesichtspunkten in jeder Weise gerecht wird. Sie schützt die Ruinen nicht nur, sondern übernimmt dort, wo es möglich ist, auch eine Rolle in der Wahrnehmbarmachung der ehemaligen Räume und Raumproportionen. Die Planung der Architektur und des Tragwerks sind untrennbar und sie ergänzen einander sehr vorteilhaft.

Aus dem bisher Gesagten ergibt sich im wesentlichen auch, wie die Fassaden aussehen werden. Von der Ostseite war oben bereits die Rede. Die Westseite dagegen, die zur Ruinengartenterrasse der Goldenen Marienkapelle blickt, hat kaum Fassadenfunktionen im eigentlichen Sinne des Wortes. Ihr einziges »außergewöhnliches« Element ist die Außenansicht des Untergeschosses des schon erwähnten romanischen Turms (Abb. 130). Noch weniger Bedeutung besitzt die Nordfassade, die – absichtlich – so gut wie gar nicht existiert, da die Traufe kaum höher als einen Meter liegt. Eine wirklich wichtige Rolle kommt also nur der früheren Südfassade zu (Abb. 129), die der ehemaligen Annäherungsrichtung entspricht. Das Hauptmerkmal ist auch hier die zurückhaltende Gestaltung. Die Pläne sehen eine Wiederherstellung der ehemaligen Fenster- und Türöffnungen vor. Ausnahmen bilden die neue Eingangszone, die an der Stelle der Mauer völlig unbekannter Bauart des westlichen Saals entsteht, sowie das kleine »moderne« Beleuchtungsfenster am westlichen Turm, in dem stilgerecht das romanische Lapidarium untergebracht sein wird. Dies ist ein von der heutigen Architektur geprägter und doch angemessen geformter Fassadenabschnitt, der auch im Verhältnis zu dem wesentlich längeren ursprünglichen Fassadenabschnitt östlich von ihm nicht überbetont wurde.

homlokzatok kialakítása milyen legyen. A keleti oldalról már volt szó, a nyugati pedig, amely az Aranyos Mária kápolna romkert-teraszra felé néz, aligha bír a szó valódi értelmében homlokzati funkciókkal. Az egyetlen „különleges” elemet itt a már említett románkori torony alsó szintjének külső megjelenítése alkotja (130. kép). Még kevésbé jelentős az északi homlokzat, amely – szándékosan – szinte nem is létezik, hiszen a tető eresze vonala egy méternél alig magasabban van. Igazán fontos szerepe tehát csupán az egykori, történeti megközelítési iránynak is megfelelő déli homlokzatnak van (129. kép).

Ennek a homlokzatnak legfőbb jellegzetessége szintén a visszafogottsága. Az egykori nyílásokat állítják helyre a tervezők, ez alól kivételt a nyugati terem teljes egészében ismeretlen kialakítású egykori fal helyére tervezett új bejárati szakasz jelent, valamint a nyugati toronybemutató, a benne stílszerűen kialakítandó román kőtár kisméretű „modern” bevilágító ablaka. Mai építészeti jellegű, de illeszkedő megformálású homlokzati szakasz ez, amely nem válik a tőle kelet felé, jóval hosszabban elnyúló eredeti homlokzatszakasznál hangsúlyosabbá.

A homlokzat mögött elhelyezkedő terek kiállítási – rendezvényi funkcióra való igénybevétel azonban több megvilágítást igényel, mint amit a kis szabad nyílásméretű eredeti ablakok biztosítanak. A terv azonban ennek az elsőre kielégíthetetlennek látszó igényre is ad megoldást. Mégpedig egyszerű, szellemes és restaurálási elvekhez illeszkedő megoldást: a déli homlokzati fal fölött – előlnézetben az előrenyújtott tetősíkkal takart –, de közvetetten mégis fénybebocsátó sávot alakítottak ki, amely a tető „lebegtetésével” egyben azt is érzékelteti, hogy az épület valaha (egy szinttel) magasabb volt. Természetesen élnek a tervezők a tetősíkon elhelyezett, kisméretű ablakok kialakításának lehetőségével is, éppúgy, mint az északi oldali új falon ablaksor nyitásával (126. kép).

Végezetül álljon itt néhány összefoglaló gondolat a pécsi püspökvár területén feltárt középkori maradványok, elsősorban az egykori egyetemépület műemlékhelyreállításáról. Napjainkban elég gyakran és elég határozottan jelenik meg a töredékesen reánk maradt építészeti alkotások, műemlékek rekonstrukciójának igénye, s különösen akkor, ha – mint itt is – történetileg fontos épületről van szó. A konzerválás és a hiteles restaurálás háttérbe szorulni látszik a harsányabb, közönség- és használati igényeket is kielégíteni szándékozó megoldásokkal szemben. A mi esetünkben szerencsére ez a kísértés fel sem merült. A mai hozzászólás mértéke elsősorban a maradványok célszerű védelmének szolgálatában történt, s alig valamivel többet igényelt a műemlék adottságaihoz illeszkedő kulturális használat befogadása okán még szükséges kiegészítés. Bár nagyon is gondolatgazdag és kreatív tervezői munka eredménye a megszülető helyreállítás, igen távol áll attól, hogy az eredeti értékeket csak mintegy új alkotás létrehozásának ürügyeként kezelje. Nagyon remélem, hogy a munka befejeztével nemcsak a pécsi, és ezzel magyar műemlékhalomány lesz gazdagabb. Úgy vélem, hogy az egyetemes műemlékvédelmi gondolat példatárát is sikerül egy újabb sikeres helyreállítással bővíteni. Általánosabb értelemben pedig sikerül minden, a történelmet, kultúrát,

Um die hinter der Fassade gelegenen Räume für Ausstellungen und Veranstaltungen nutzen zu können, ist allerdings mehr Tageslicht erforderlich, als durch die kleinen Originalfenster eindringt. Doch der Plan hält auch für diese zunächst unerfüllbar scheinende Forderung eine Lösung bereit, und zwar eine geistreiche und den restauratorischen Prinzipien angepaßte Lösung: Über der südlichen Stirnmauer fügte man einen in der Vorderansicht zwar durch die vorspringende Dachfläche verdeckten, indirekt aber lichtdurchlässigen Streifen ein, durch den das »Schweben« des Dachs erkennbar wird und der zugleich verdeutlicht, daß das Gebäude ehemals (um ein Geschoß) höher war. Natürlich nutzen die Architekten auch die Möglichkeit, kleine Dachfenster einzusetzen,

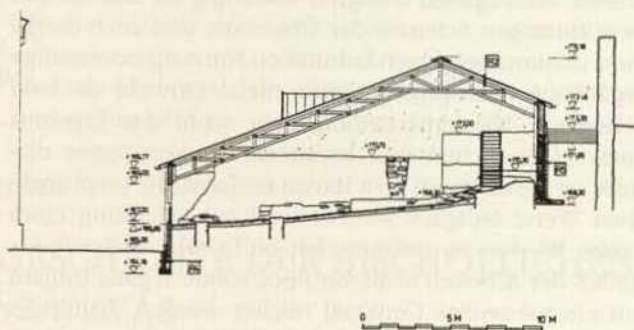

Abb. 127. Querschnitt über den anschließenden romanischen Mauerresten
127. kép. Keresztmetszet a csatlakozó románkori falmaradványok felett

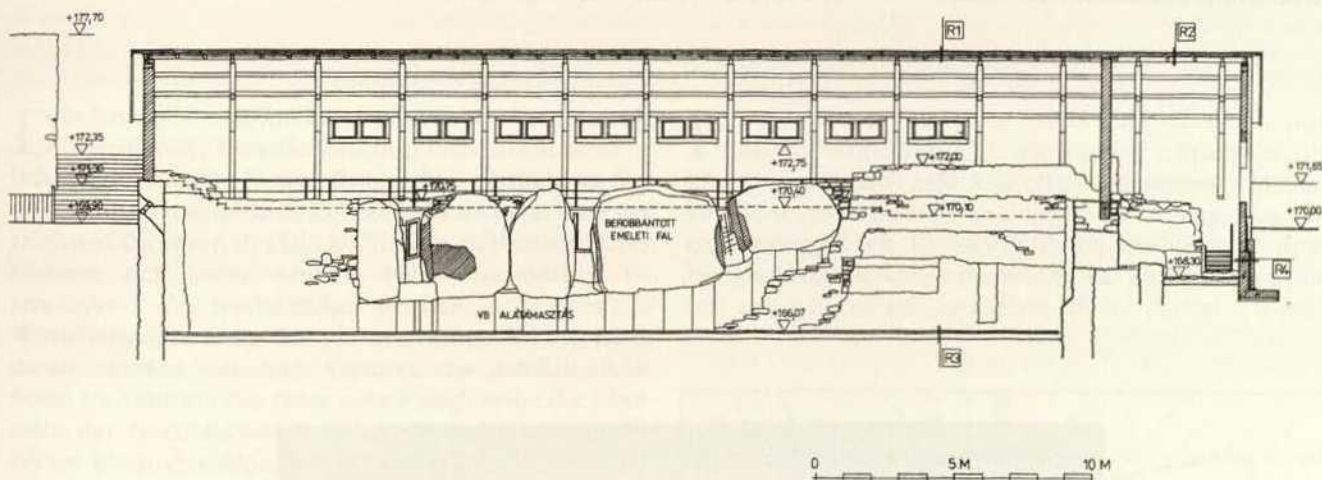

Abb. 128. Längsschnitt durch den Gang 128. kép. Keresztmetszet a „magna aula“-n keresztül

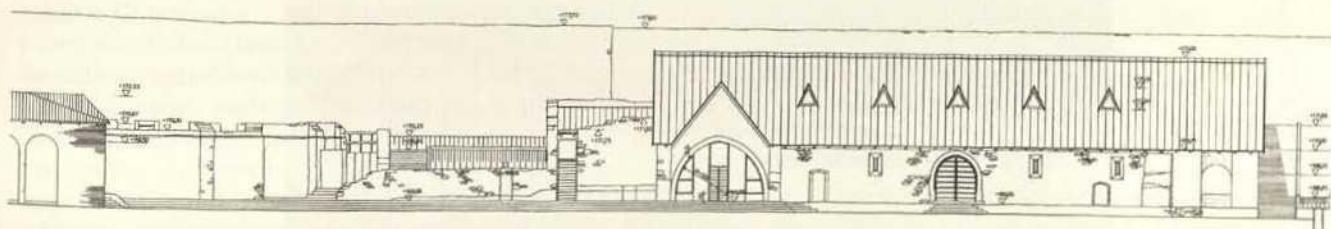

Abb. 129. Südfassade

129. kép. D-i homlokzat

und die neue Mauer an der Nordseite gliedert ebenfalls eine Fensterreihe (Abb. 126).

Abschließend nun noch einige zusammenfassende Gedanken zur denkmalgerechten Wiederherstellung der im Gebiet der Pécs-er Bischofsburg freigelegten mittelalterlichen Reste und in erster Linie des ehemaligen Universitätsgebäudes. Heutzutage wird der Anspruch, die in verkehrtem Zustand auf uns gekommenen Bauwerke und Denkmäler zu rekonstruieren, recht häufig und recht entschieden geäußert, insbesondere dann, wenn es sich - wie hier - um ein historisch wichtiges Gebäude handelt. Dabei scheinen Konservierung und authentische Restaurierung gegenüber den extremeren Lösungen, die auch Publikums- und Nutzungsansprüche zu befriedigen bestrebt sind, in den Hintergrund zu treten. Glücklicherweise war diese Versuchung in unserem Fall niemals ein

müemléket szerető ember számára igazi élményt keltő bemutatást létrehozni.

Thema. Hinzugaben erfolgten vorrangig im Dienste des zweckmäßigen Schutzes der Überreste, und auch die zu ihrer denkmalgerechten kulturellen Nutzung notwendige Ergänzung beanspruchte kaum mehr. Obwohl die bald vollendete Wiederherstellung sehr wohl das Ergebnis eines ideenreichen und kreativen Denkprozesses darstellt, ist sie dennoch weit davon entfernt, die ursprünglichen Werte lediglich als Vorwand zur Schaffung eines neuen Werkes zu nehmen. Ich hoffe sehr, daß mit Abschluß der Arbeiten nicht nur Pécs, sondern ganz Ungarn um ein wertvolles Denkmal reicher werden. Damit gelingt es, wie ich meine, auch dem Beispielfundus des universellen Gedankens der Denkmalpflege eine neue, erfolgreiche Wiederherstellung hinzuzufügen und, im allgemeineren Sinne, allen die Geschichte, Kultur und Kunstdenkmäler liebenden Menschen eine wirklich eindrucksvolle Präsentation zu bieten.

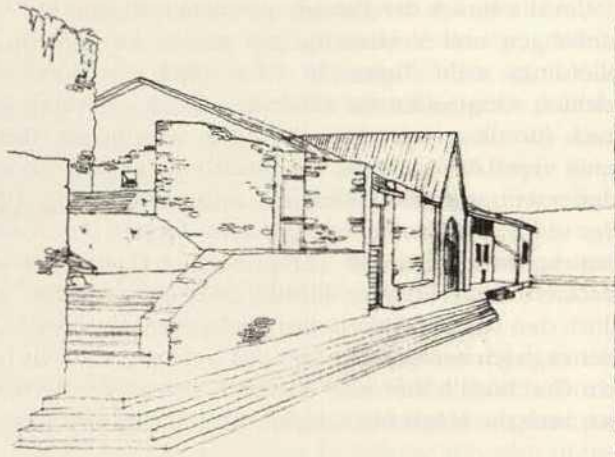

Abb. 130. Ansicht von Südwesten, Fernaufnahme
130. kép. DNy-i nézet, távlati kép

Abb. 130a. Das geplante Schutzgebäude, Südöstliche Ansicht
130a. kép. A tervezett védőépület DK-i nézete

